

⁷⁷ Записано 2. 09. 2002 р. у с. Бачкурине Монас-тирищенського р-ну від Лаврик Світлани Антонівни, 1938 р. н.; Прокопенко Раїси Юхимівни, 1938 р. н., Шандри Марії Федорівни, 1930 р. н.; записано 7. 09. 2002 р. у с. Тетерівка Жашківського р-ну від Часовенко Євдокії Арехтівни, 1917 р. н.

⁷⁸ Записано 1. 09. 2002 р. у с. Моринці Звенигородського р-ну від Шліхти Ярини Мусіївни, 1921 р. н.

⁷⁹ Там само.

⁸⁰ Записано 2. 09. 2002 р... від Шандри М. Ф ...

⁸¹ Записано 1. 09. 2002 р. в с. Моринці Звенигородського р-ну від Шліхти Я. М., 1921 р. н., Данильченко Марії Пилипівни, 1929 р. н.; записано 31. 08. 2002 р. у с. Тарасівці Звенигородського р-ну від Кармазин Валентини Василівни, 1951 р. н.

⁸² Записано 1. 09. 2002 р... від Данильчен-

ко М. П ...

⁸³ Записано 6. 09. 2002 р. у с. Летичівка Монас-тирищенського р-ну від Якубенко Ганни Панасівни, 1937 р. н., Демченко М. Г., 1936 р. н.; записано 7. 09. 2002 р... від Часовенко Є. А.

⁸⁴ Громова О. Зазнач. праця. – С. 84.

⁸⁵ Записано 28–29. 08. 2002 р. від Суходольської Л. В ...

НОСАЛІ – ФУНДАТОРИ НАРОДНОГО ЦІЛИТЕЛЬСТВА ВОЛИНИ

Галина Данильчук (м. Рівне)

Серед визнаних в Україні травознавців, дослідників і популяризаторів народної медицини імена батька й сина Носалів – Михайла Андрійовича (1886–1950) та Івана Михайловича (1913–1996) є чи не найпершими і найавторитетнішими. Написана ними й видана у 1958 р. книга “Лікарські рослини і способи їх застосування в народі” (К., Медичне видавництво) стала першим у цій галузі виданням повоєнного часу й одразу віднайшла свого читача, мала великий успіх і потребувала нових тиражів. Однак до недавнього часу про життя й сподвижництво цих людей було мало відомо широкому загалу. Рівненський обласний краєзнавчий музей 2003 р. вперше представив виставку “Кожне ж дерево з плоду свого пізнається”, яка стала достатньо повним розкриттям життєвого шляху Носалів. Основа виставки – це унікальні документи, фотографії та книги із сімейного архіву К. Носалія, який нині мешкає в Рівному.

Михайло Андрійович Носаль народився 12 квітня 1886 р. в с. Розлопи Люблінської губ. (тепер у складі Польщі) у селян-

ській багатодітній сім'ї. Закінчив у 1903 р. духовне училище у Варшаві, а згодом – православну духовну семінарію в Холмі. Отримав сан священника в 1911 р. і парафію в с. Ольховець, а потім в с. Луковськ Холмського повіту. Разом з дружиною Катериною вони дали життя чотирьом дітям: Георгію, Тетяні, Івану та Григорію. З початком Першої світової війни родина Носалів була евакуйована в с. Високий Борок Чериковського повіту Могильовської губ., де М. Носаль став священником сільської церкви. Він усе свідоме життя вивчав рослини і їх цілющі властивості. Досліджене, знайдене й почуте від простих і мудрих людей записував у товсті зошити, які збережені до сьогодні і лягли основу майбутньої книги.

Цікаву сторінку життя М. Носалія становлять роки, прожиті на Могильовщині (1915–1922), коли його в 1918 р. залучили до співпраці в Союзі кооперативів для виконання обов'язків інструктора кооперації Чериковського Союзу. Людина високоосвічена, інтелігентна й доброзичлива, він користувався серед різних верств населення великою повагою, про що свід-

чать видані йому в той час посвідки й характеристики. М. Носаль володів дількома мовами: українською, російською, польською, німецькою, французькою, латинською. Про високий інтелектуальний рівень священика свідчать унікальні й цінні книги, що були в його приватній бібліотеці. У тих же 1920-х рр. він пропонує кооперативам зайнятись збором і сушінням лікарських рослин, і сам організує в тих краях сушарні.

У 1922 р. родина Носалів повертається на Волинь, і священик Михайло служить у церквах сіл Пулемець і Бубнів Волинського воєводства. У цей період траводослідник особливо багато працює і свої природничі надбання публікує на сторінках журналу "Воскресное чтение" (1924), бере участь у виставках містах Познані, м. Володимирі-Волинському. За участь в ювілейній сільськогосподарській виставці в Познані 1926 р. М. Носаль був удостоєний Бронзової медалі Великопольського сільськогосподарського Дому, а в 1928 р. за участь у промислово-сільськогосподарській виставці у Володимирі-Волинському – Похвального листа міністра сільськогосподарства Польщі.

З вересня 1929 р. М. Носаля призначають настоятелем Свято-Іллінської церкви в Дубні. З цим містом тісно пов'язане життя всієї родини Носалів. Тут діти закінчили гімназію.

З лютого 1935 р. до кінця життя протоієрей М. Носаль жив у Рівному і був настоятелем Свято-Успенської церкви. Окрім служіння в церкві і заняття травознавством, він викладав слово Боже у польській школі. Про родину Носалів зберегли гарні спогади рівненські старожили, рукописи яких передані в музей.

Під час німецько-фашистської окупації М. Носаль звернувся з листом до видавництва "Волинь", яке на той час знаходилось у Рівному. У листі читаємо: "В моєму житті настає старість і вже недалекий той час, коли прийдеться відходити. Щоб "не забрати" з собою всього того, що я знаю про мої зілля з одної сторони, а з другої, щоб це святе знання учипити насліддям усього народу, а непоодиноким осіб ... я написав книгу про лікарські рослини, умістив у неї можли-

ву кількість свого знання, популярно її склав, і намірююсь її пустити в загальне користування нашого народу, щоденно живущого серед тих же лікарських рослин" (оригінал зберігається в РОДА). Хоча книга в той час не була видана, статті М. Носаля під заголовком "Волинські скарби – лікарські рослини" публікувались у журналі "Сільський хлібороб" за 1942 р.

Помер М. Носаль 8 жовтня 1950 р. у Рівному, а останнім прихистком протоієрея стало кладовище с. Тютюковичі, що на околиці міста.

Батьківську травознавчу справу продовжив і збагатив один із його синів – Іван Михайлович.

І. Носаль народився 26 квітня 1913 р. у с. Луковськ Холмського повіту. Разом з батьком ще дитиною Іван поринав у царину природи, знався в рослинах, удосконалював свої знання з мудрої батьківської бібліотеки та згодом, навчаючись у Дубнівській гімназії, яку з відмінними успіхами закінчив у 1933 р. Після закінчення гімназії І. Носаль поступає на навчання до Львівського політехнічного інституту на агро-лісовий факультет. На відмінно був захищений і диплом у 1939 р., вищу оцінку одержала його робота "Популярні серед населення лікарські рослини Волинського воєводства". З 1939 р. І. Носаль до кінця життя жив і працював у Рівному.

У середині 50-х рр. Іван Михайлович Носаль знайомиться з академіком АН УРСР, мікробіологом, директором Інституту мікробіології УРСР В. Дроботьком, який дав належну оцінку рукописам про лікарські рослини і погодився стати редактором майбутньої книги. Саме завдяки високому авторитету і сміливості вченого у 1958 р. в Державному медичному видавництві УРСР вийшла у світ перша книга М. та І. Носалів "Лікарські рослини і способи їх застосування в народі". Видання українською мовою накладом 9500 примірників одразу завоювало велику популярність у широкому читацькому колі. Це була перша видана в Україні за радянських часів книжка про народну медицину й лікарські рослини, що на той час не сприймалось і не підтримувалось офіційною медициною.

В передмові до книги вказувалось, що М. Носаль – священик і визнаний у народі фахівець травознавства. Книга користувалась великим попитом і вже в 1959 р. в тому ж видавництві вийшло друге її видання російською мовою. Про священика М. Носаля вже не згадували, натомість назвали його агрономом. Так почалася тріумфальна хода мудрих носалівських книг, збулася мрія Носаля Старшого подарувати людям знання про цілющу природу. Як нам відомо, книгу перевидавали сім разів.

І. Носаль, виконавши волю батька, продовжував досліджувати лікувальні властивості рослин. Одночасно (з 1968 р., він був викладачем загальноприродничого факультету Київського державного університету, що в той час працював у Рівному. Великий природолюб, Іван Михайлович закликав до пізнання нав-

колишнього світу, пропагував любов і бережливе ставлення до природи. І вже на заході життя написав і видав книгу “Від рослини до людини” (К.: Веселка, 1995), яку присвятив світлій пам’яті вченого й патріота, академіка В. Дроботька.

Помер І. Носаль 17 серпня 1996 р. Його поховали поряд з могилами батька й матері в с. Тютьковичі (нині в межах міста).

Рівняни вшанували пам’ять видатних травознавців. Вулиця, на якій з 50-х років до кінця життя мешкав І. Носаль, носить його ім’я. А в серпні 2001 р. поруч із дзвіницею Свято-Успенської церкви в Рівному було урочисто відкрито пам’ятний знак протоієрею Михайлу Носалю.

Мрією й надією громадськості краю є створення в Рівному музейного комплексу народного цілительства імені Носа-

“САДОК ВИШНЕВИЙ КОЛО ХАТИ...” (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЕКСПЕДИЦІЇ НА ЗВЕНИГОРОДЩИНУ)

Ірина Денисюк (м. Київ)

Творчість Т. Г. Шевченка зачарувала не одне покоління українців. Змальовуючи побут селян, Тарас Григорович підсилює уяву читача описами садків, у яких і смуток, і безтурботна радість:

В садку темному ягнята
Удень пасуться. А вночі
Віщують сови та сичі...¹

Як була я молодою –
І гадки не мала,
По садочку походжала,
Квітчалась, пишалась...²

Побувавши у Кирилівці, рідному селі Тараса, звернула увагу на давні садиби, що збереглися з XIX ст. Межі цих садів окреслені залишками ровів, ширина яких 120 см, а глибина 150 см. Так, садиба Григорія Шевченка, батька поета, має

форму трапеції і розташована на схилі в межах 1 га. Садиба брата Шевченка Йосипа, займала площу на рівнині, на якій тепер розміщено 12 сучасних садів по 25 соток кожна. Характерною ознакою цих садів, які не схожі за формою і розмірами є те, що велику площу в них займають сади. Сад – це земельний масив, або ділянка землі, зайняті багаторічними плодовими деревами³.

За господарсько-ботанічними ознаками плодові поділяються на зерняткові (яблуня, груша) та кісточкові (вишня, слива, абрикос). Визначити, яких дерев – кісточкових чи зерняткових порід – було більше в садах XIX ст., складно. Кожен селянин-садовод керувався своїми уподобаннями до плодових культур, зважаючи на клімат та властивості ґрунту.

Ще на поч. XIX ст. була мало розвинута селекція плодових, а тому селяни